

AGATA KOWALSKA-SZUBERT

HET ONVERTAALBARE HERVERTAALD.
PIÓREM I PIÓRKIEM VERSUS *LETTERLIJK EN FIGUURLIJK*

BIJ WIJZE VAN INLEIDING

Toen ik einde van de jaren tachtig in Wrocław met mijn studie Nederlands bezig was, was de naam Jos Wilmots voor ons een begrip, en wel vanwege zijn leerboeken en zijn toen beroemde zomercursus Nederlandse taal en cultuur in Hasselt. Toen ik in het laatste studiejaar was, en mijn eerste zomercursus net achter de rug had, heb ik in de boekenkasten aan de universiteit een ander boek van Jos Wilmots bemerkt: *Letterlijk en figuurlijk*, uitgegeven in 1973 door een gewone – dus geen wetenschappelijke – uitgeverij. Gewend aan het leesvermaak van zijn leerboeken, ging ik ook meteen dit boek lezen. – En ik begreep de afzonderlijke woorden wel maar ik wist helemaal niet waarom bepaalde gedachten zo abrupt doorbroken bleken. Totdat ik op de volgende passage stuitte:

Mijn vrouw en ik wonen even buiten het tracé van één van die singels, in een doodgewone straat. En in die straat wonen natuurlijk nog andere mensen, allemaal verschillende mensen, behalve dan de tweeling van de burens: dat zijn precies dezelfde. (Wilmots, *Letterlijk en figuurlijk* 33)

Dr hab. AGATA KOWALSKA-SZUBERT, prof. UWrocław, is verbonden aan de Katedra Filologii Niderlandzkiej (Vakgroep Nederlandse Filologie) van de Universiteit van Wrocław. Naast haar universitaire taken is ze ook beëdigde vertaalster/tolk voor het Duits en Nederlands. Haar dissertatie *De kool en de geit* wordt vaak geciteerd en zette de toon voor haar verdere werk dat vooral gericht is op onderzoek naar ontleningen uit het Nederlands in het Pools. Zij nam deel aan een serie lexicale en fraseologische projecten. Correspondentieadres: Katedra Filologii Niderlandzkiej, Uniwersytet Wrocławski, ul. Kuźnicza 21-22, 50-138 Wrocław, Polen; e-mail: agata.kowalska-szubert@uwr.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5690-7053>.

Verder vond ik er ook meer dingen die zonder meer begrijpelijk waren. De naam van Zweistein (42) wordt door Polen net zo goed ontcijferd als door Nederlandstaligen. Omgekeerde routinematige formules als “Kloppen zonder binnen” (44) waren in feite ook een eitje (hoewel: als je net afgestudeerd bent, dan begin je bij een confrontatie met een werk als *L&F* op den duur aan alles te twijfelen en ga je alles enkele keren na). Maar de essentie... Ach!

Voor wie Nederlands wil leren en Letterlijk en figuurlijk (verder in de tekst aangeduid als *L&F*) staan beslist aan de twee overliggende kanten van de moeilijkheidsgraad van de gehanteerde taal maar één ding hebben ze zeker gemeen: ze dagen de lezer uit. En door mijn onbegrip bij de eerste lectuur van *L&F* voelde ik me meervoudig uitgedaagd. Niet alleen om te begrijpen wat er allemaal instond, maar ook om de Poolse equivalenten ervan te vinden. Een sprankje hoop gaf me het volgende fragment: “[E]r is geen mens die het in zijn hoofd haalt om sjiek te gaan doen. Zelfs de dokter niet. Die heet doodgewoon Fons – Ziekenfons, zeggen wij.” (*L&F* 34).

Hier bleek al gauw een oplossing voor te zijn. Een Poolse equivalent voor het woord *ziekenfonds* is *kasa chorych*. En er is een vrouwelijke voornaam: Kasia (informeel diminutief van Katarzyna). Zo kon de mannelijke dokter in *L&F* een vrouwelijke dokter in de Poolse versie worden. En zo, stuk voor stukje, heb ik in de komende jaren een deel van mijn vrije tijd besteed aan het vertalen van wat niet te vertalen valt. Het resultaat verscheen in 1995 onder de auspiciën van de Erasmusleerstoel voor Neerlandistiek van de Universiteit van Wrocław en droeg de titel *Piórem i piórkiem* (verder in de tekst: *PiP*).

De bedoeling van dit artikel is om de Jubilaris – en u, geachte lezers – eens te vertellen wat er in de Poolse versie van *L&F* eigenlijk staat. Want *L&F* is een bijzonder boek dat dubbelzinnigheden, fraseologismen en zinspelingen binnen een letterlijke context bevat. We worden geconfronteerd met een multidimensionaal verhaal, we zweven in een realiteit tussen het letterlijke en figuurlijke. Als je hetzelfde naar een andere taal wil overplaatsen, moet het soms ten koste van het letterlijke gaan, en soms moet je ook het figuurlijke aanpassen.

THEORETISCHE OVERWEGINGEN

Een Poolse versie van *L&F* maken was altijd eerst decoderen van wat er schuilgaat achter de tekst op de gegeven bladzijde. Dan was het even nadenken hoe je dit het beste in het Pools zou kunnen weergeven. Soms was het wel zo dat de beeldspraak van de wederzijdse semantische equivalenten min of meer dezelfde was

(zoals ik het daarnet aangehaalde voorbeeld met Ziekenfons en Kasia Chorych). Soms moest je echter iets dieper aanpassen. Het uitgangspunt van het geheel was echter dat de verhalen in hun letterlijke opvatting zo gelijk mogelijk moesten lopen.

Mijn ambitie was om geen fragment weg te laten. En het is inderdaad gelukt met de vier stukken die in *PiP* staan. *L&F* telt vijf verhalen. Bij *Blijvend kristendom* heb ik me gewonnen moeten geven. Op bepaalde fragmenten na leek het helemaal niet vatbaar voor welke vertaling dan ook. Blijkbaar is het christendom in Polen anders dan in Vlaanderen, hoewel de beide staten zich overwegend katholiek noemen. Maar de lezer van *PiP* heeft voor het overige een aardig idee wat er in *L&F* aanwezig is.

Een nog andere kwestie waren de voetnoten die uiteraard met de (letterlijke en figuurlijke) inhoud van de verhalen moesten corresponderen. Het Nederlands heeft meer homofonen dan het Pools, naar wat is gebleken. Soms lag het verschil tussen een fragment in *L&F* en de daarbij behorende voetnoot in een andere spellingswijze die meteen een betekenisverandering veroorzaakte. Laten we het volgende fragment (*L&F* 84) bekijken: “En stilaan kreeg ze ook hippy-moderne opvattingen, onder meer over vrijen, liefde...” Dit stukje wordt afgesloten met een verwijzing naar voetnoot 5. En bij voetnoot 5 (133) staat: “Handschrift A luidt hier: vrije liefde.”

Een vergelijkbaar resultaat komt erg zelden in het Pools voor. En dan was het coderen vaak op zoek gaan naar een ten minste gedeeltelijk equivalent woordspel. Kortom: een Poolse lezer die naar *PiP* grijpt, komt (bijna) dezelfde personages tegen als een Nederlandstalige lezer van *L&F*. Meer nog: deze personages maken in de beide boekjes in grote lijnen hetzelfde mee. Zonder bepaalde aanpassingen ging het echter niet.

In het kader van een korte bijdrage is het niet mogelijk om alle fragmenten nauwkeurig te bespreken. Ik zal me in het vervolg dus concentreren op fragmenten die in de vertaling (gedeeltelijk) verloren zijn gegaan en op deze waar ze in *PiP* een extra betekenisdimensie hebben gekregen.

ANALYSE

De titel al is merkwaardig op zich. Want het gaat om woordelijke en overdachtelijke betekenis aan de ene kant, en aan de andere kant om eenheden gevormd met letters (de tekst) en figuren (de tekeningen). De Poolse titel bewaart dit een beetje. Letterlijk vertaald is het “Met een veer en een veertje”, maar een andere vertaaloptie is “met een vulpen en een trekpen”. Deze tweede wekt ook

associaties met woord en beeld. Het is niet gelukt om de semantische lading van de meest voor de hand liggende interpretatie van de originele titel te behouden. In ruil daarvoor verwijst de Poolse titel ook naar de lichtheid van de tekst: met een veer is het licht genoeg, met een veertje is het nog fijner.

Soms zijn de idiomen in het Pools, vind ik, wat mooier dan de Nederlandse. Zo was de hobo in *L&F* (12) geen fluit waard, in het Pools daarentegen hebben er “allemaal tegen gefloten”. Wat in het Nederlands geen fluit waard is, daar wordt in het Pools wel tegen gefloten.

“Ik weet van toeten noch blazen” (15) heeft in het Pools een mooi equivalent dat qua beeldspraak wat ruimer is: “Ik weet niet wat er gespeeld wordt”. Prima toe te passen in de muzikale context, maar ook daarbuiten, bijvoorbeeld voor het toneel of de film.

De violist die “altijd verder dan zijn stok lang was wou” (16) moest in de Poolse versie de wereld een beetje anders aanpakken: in *PiP* zag hij alleen de top van zijn neus (dus was egoïstisch). Hier ben ik het met Jos Wilmots eens dat het verdraaid moeilijk is om viool te spelen (*L&F* 17) “Je moet voortdurend de snaren in de gaten houden”. In het Pools is het nog moeilijker. Je moet namelijk “het oog hebben” [in de gaten houden, opletten] op dat je “de snaar niet overtrekt” [niet overdrijft]. Verder staat het in het origineel dat de viool geen gaten heeft waardoor de fluit wat makkelijker is. In het Pools is de fluit eenvoudiger omdat hij geen snaren heeft. Meer nog: het adjectief ‘prosty’ staat voor zowel ‘makkelijk’ als ‘recht’, en het betekenis-equivalent van de Nederlandse *blokfluit* is in het Pools ‘flet prosty’. Zo is het stukje in *PiP* (*PiP* 13) wat meerzinnig geworden ten opzichte van *L&F*.

De woordspelletjes met het woord *noot* zijn in het Pools niet op dezelfde manier weer te geven omdat er geen homonymie bestaat tussen vergelijkbare Poolse begrippen. Zo is gekozen voor woorden die omtrent de lettercombinatie n-u-t-a of n-u-t (*nuta* is de noot in de muziek). Zo is *notenleer* waar de handschoenen van de *notenkrakers* van gemaakt zijn (*L&F* 22) het vel van beverratten, anders ook *nutria*’s genaamd (die in het Pools toevallig ook *nutrie* zijn).

Niet alleen “Orkest” was veeleisend. In de “Buurt” begint alles met een *singel* – een woord dat het Pools anno 1995 niet had. Nu heeft het Pools dit woord in kwestie nog altijd niet maar wel een (bij benadering) betekenis-equivalent ervan: ‘obwodnica’ (ofwel ‘omleiding’ in de betekenis van een ring om de stad). Ook dit had echter niet veel geholpen. In de Poolse versie (*PiP* 27) is de *singel* een *ślimak* geworden, in de eerste betekenis een ‘slak’ maar daarnaast ook een ‘ongelijkvloerse kruising’. Deze dubbelzinnigheid van het begrip liet van de *langspeelplaat* in het origineel een *kikkerbillenslaatje* in de Poolse versie maken.

De boer die in de buurt woont (*L&F* 35), laat zich niet uit het veld slaan. De semantische connectie tussen de boer en het veld kon wel behouden worden, alleen in een wat andere betekenis. *Uit het veld slaan* heeft geen fraseologisch *veld*-equivalent in het Pools. Deze taal beschikt echter van een uitdrukking als *wyprowadzić w pole* (letterlijk ‘het veld in leiden’, figuurlijk ‘misleiden’). Zo laat de boer zich in *PiP* niet misleiden door de dokter. En in het Poolse verhaal houdt de boer geen kippen maar honden. *Daar kraait geen haan naar* heeft als een Pools betekenispendant een uitdrukking als *pies z kulawą nogą się tym nie zainteresuje* (letterlijk: ‘daar zal geen hond met een manke poot belangstelling voor hebben’).

Een mooie uitdrukking als *een boompje opzetten* heeft tot mijn grote spijt geen equivalent in het Pools dat op welke wijze dan ook geassocieerd zou kunnen worden met planten. Zo heb ik in dit fragment (*PiP* 33) gebruik gemaakt met het directe equivalent van het Nederlandse *wortel schieten*, t.w. *zapaść korzenie*. *Iemand de laan uitsturen* wordt naar het Pools vertaald met *wpuszczać kogoś w maliny* (letterlijk: *iemand de frambozen in sturen*), en dit paste gelukkig wel bij het door Jos Wilmots geschetste beeld.

De zolderling (*L&F* 44) is in *PiP* maar een gewone *zonderling* geworden. Het kenmerk van de teksten die vol woordspelletjes zitten, is dat je er (hopelijk) alles van opmerkt maar dat je een en ander buiten beschouwing moet laten, ook al spijt het je enorm. Hetzelfde betreft trouwens ook het stukje uit “Zonder moraal” waar het over “Rigo – reus als die was” gaat.

De kieskeurige tandarts (*L&F* 46) gaat ook in de Poolse versie nooit trouwen. En wel omdat hij elke juffrouw *in de bek kijkt*. De associatie is in het Pools bijna dezelfde, alleen wordt in het Pools niet de bek in z’n geheel bekeken, maar de tanden.

De bakker die de vrouw van de verteller komt opzoeken (*L&F* 49), komt *met een zoet broodje in de hand*. In *PiP* (45) *maakt* hij aan haar *zoete ogen*. Wat ook gelukkig bij een bakker past en precies hetzelfde betekent.

Ook “Koud buffet” maakt ruimte voor veel taalplezier. Laten we beginnen met het eerste stukje waar “wij telen wierig” (*L&F* 57) moeilijkheden veroorzaakt. Het woord wierig staat namelijk in geen voor de hand liggende woordenboeken Nederlands. Om de betekenis ervan te achterhalen, moest ik naar het *WNT* grijpen. – Dit contrast in de stijl was niet aan te duiden, wel staat in *PiP* (53) een andere dubbelzinnigheid: “mnożymy się dzielnie” (letterlijk: we vermenigvuldigen ons dapper). De clou ligt in het woord *dzielnie* – een bijwoord dat aan het werkwoord *dzielić* ‘delen’ laat denken hoewel ze niet met elkaar etymologisch verwant zijn. Dus de lezer van *PiP* heeft binnen een en dezelfde frase te maken met twee antoniemen: vermenigvuldigen en delen.

Pagina 59 van *L&F* biedt ons onder meer het volgende aan: “Mij kwam alleen het water in de sprakeloze mond.” Het Pools kent het woord *water* in de betekenis ‘speeksel’ niet, maar er is wel een vaste verbinding waar de woorden *water* en *mond* een combinatie vormen: “nabrać wody w usta” is letterlijk vertaald: ‘water in de mond nemen’ en staat voor ‘voor het zwijgen kiezen’. Wat ook bij dit stukje bij uitstek paste.

Pagina 62 van *L&F* wemelt van idiomen. Het neusje van de zalm heeft geen fraseologisch equivalent in het Pools, laat staan op het culinaire gebied. Wat de culinaria betreft, hebben we wel *frykasy*, *ananasy* (de letterlijke Nederlandse betekenis is niet moeilijk te raden) in de betekenis van ‘uitgezocht eten’. De deelnemers aan het originele Vlaamse feest kregen dus de zalm voorgeschoteld, in de Poolse versie werden ze op ananassen getrakteerd. Toen, in de jaren negentig van de vorige eeuw, ook een zelden gegeten fruitsoort.

De tekst op bladzijde 66 in *L&F* heeft de vorm van een kelk. Zijn Poolse pendant ook, al heb ik nu – bij de vergelijkende analyse – sterk de indruk dat de Poolse kelk toch wat stabiel is, op zijn wat bredere ondervoet. Wat de inhoud betreft: de Poolse kok is niet alleen niet meer aan zijn proefstuk. Die heeft bij het koken zijn tanden gegeten. De uitdrukking *zjesć [na czymś] zęby* (letterlijk: ergens op z’n tanden gegeten hebben) betekent precies ‘er ruime ervaring mee hebben’.

“Zonder moraal” tot slot heeft enige problemen veroorzaakt, vooral vanwege de eigennamen die erin staan. Niet de naam van het hoofdpersonage gelukkig. Er is een Poolse voornaam: *Lili*. En er is een achternaam als *Put*. Dat meisje kon dus best *Lili Put* worden genoemd. De problemen staken achter *Rigo* en de *Echteling*. Onder de mannelijke voornamen in het Pools weet ik tot vandaag geen enkele die flexibel genoeg zou zijn om ermee te kunnen spelen. Zo is *Rigo* ook in *PiP* *Rigo* gebleven, ten koste van zijn al aangehaalde rigositeit. Wat de *Echteling* betreft: er waren in die tijd nauwelijks pretparken in de Poolse realiteit, en zeker geen enkel dat de *Efteling* zou evenaren. De bruid en de bruidegom gaan in *PiP* dus geen pretpark voor pas getrouwen bezoeken, maar een stadje genaamd *Ślubowo* – ‘ślub’ is in het Pools ‘bruiloft’. De vraag is alleen of ze zich er net zo goed vermaken, maar dat laat ik graag aan de fantasie van de lezers over.

De in de inleiding aangehaalde woorden over “vrijen, liefde” (*L&F* 84) moesten in de vertaling corresponderen met de desbetreffende voetnoot. Zo gaat het in *PiP* niet over vrijen en liefde maar over vrijheid en liefde (*wolność*, *miłość*) omdat je daarvan vrij gemakkelijk tot vrije liefde (*wolna miłość*) kunt komen. De kwestie of deze vertaling een beperking of een verruiming betreft, wordt hierbij open gelaten.

Op pag. 85 *L&F* lezen we het volgende met betrekking tot Lili: “Evenmin als Eva nam ze een blad voor de mond”. Het Pools kent deze uitdrukking niet. Wel kun je het in het Pools over *naga prawda* (letterlijk: de blote waarheid) hebben. De Poolse Lili erkende dus alleen de blote waarheid. Aanvankelijk overigens alleen de waarheid.

Het *overleg* dat in *L&F* op 92 te *plegen* is, is op zich onfatsoenlijk dubbelzinnig. Om een vergelijkbaar effect in het Pools te creëren, gaan Lili en Rigo in *PiP* (88) op zoek naar een (*raak*)vlak van *verstandhouding*. Minder dubbelzinnig, maar nog altijd onfatsoenlijk, is het stukje op 97 *L&F* (“... vroeger moest een meisje als haar vrijer kwam, vlijtig doorgaan met haar naaiwerkje. – Nu doen ze het blijkbaar samen!”). In *PiP* zijn ze gerechten aan het kruiden. Vanwege het werkwoord *pieprzyć* ‘peper toevoegen’ (in de tekst niet vermeld) dat in zijn tweede betekenis precies hetzelfde bevat als het Nederlandse *naaien* in zijn tweede betekenis.

Niet gelukt is om de driedimensionaliteit van *ruimschoots* (*L&F* 99) en *tweedracht zaaien* (*L&F* 105) even driedimensioneel weer te geven. Voor het laatste is de uitdrukking ‘dzielić włos na czworo’ (letterlijk: het haar in vieren splitsen; figuurlijk: overdreven nauwkeurig doen) toegepast waardoor de plagerige tante Lili en Rigo met een vierling feliciteert.

BESLUIT

Letterlijk en figuurlijk is op zich een boekje dat niet echt geschikt is om te worden vertaald. In een confrontatie met een dergelijke opstapeling van alle mogelijke soorten woord- en betekenis spelletjes moet elke ernstige vertaler stop zeggen. Het lezen op zich doet aan een roller coaster denken, vooral wanneer men niet Nederlandstalig is. – En toch werkt het bijzonder stimulerend wanneer men wel anderstalig is. Als je kunt begrijpen wat de auteur met afzonderlijke stukken bedoelt, voel je je meteen taalvaardig op een C-plusniveau. Ook al heb je het moeten opzoeken of een moedertaalspreker moeten vragen.

En dan vraagt een moedertaalspreker van een andere taal zich ook af of dit in zijn/haar moedertaal zou kunnen. Mijn antwoord is: ja en nee. Ja, omdat *Piórem i piórkiem* is verschenen. Nee, omdat het toch een ander boekje is geworden waarvan stukken moeten worden uitgelegd aan degenen die *Letterlijk en figuurlijk* kennen.

Hoe dan ook: Jos Wilmots staat bekend als een zeer goed onderwijzer. Zijn leerboeken, door generaties gebruikt, zijn ook didactisch verantwoord. Ik denk

niet dat hij *Letterlijk en figuurlijk* ook als didactisch materiaal heeft beschouwd maar toch is het een prima stof voor heel erg gevorderden. En het laat zich ook prima herversalen. Ook waar het helemaal niet te vertalen is. Beste Jos, mijn grote dank – en van harte!

BIBLIOGRAFIE

Wilmots, Jos. *Letterlijk en figuurlijk*. Uitgeverij Orbis, 1973

Wilmots, Jos. *Piórem i piórkiem*. Vertaald door Agata Kowalska-Szubert, Katedra Filologii Niderlandzkiej Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995.

HET ONVERTAALBARE HERVERTAALD. *PIÓREM I PIÓRKIEM* VERSUS *LETTERLIJK EN FIGUURLIJK* E

Abstract

Jos Wilmots is auteur van *Letterlijk en figuurlijk*, gebaseerd op woordspellen en linguïstische associaties. Hoewel ogenschijnlijk totaal ontoegankelijk voor niet-moedertaalsprekers en alleen voor moedertaalsprekers amusant, is het boekje een soort puzzelboek. Voor Nederlandstaligen eenvoudiger dan voor anderen, maar de meeste puzzels hebben er een concrete oplossing. Dit boek begrijpen houdt in: zoeken naar paronomasia's, naar meerduidigheden, naar bepaalde contexten. Ook soms graven in Bijbelse citaten, in de geschiedenis van België. Kortom: hoewel het niet bedoeld was voor niet-moedertaalsprekers Nederlands, niet in eerste instantie althans, is het al bij al een erg verrijkend pareltje voor wie het Nederlands leert.

De opsteller van deze tekst heeft het boekje destijds naar het Pools (*Piórem i piórkiem*) vertaald waarbij soms een ander woordspel moest worden toegepast of een andere associatie opgeroepen. Het hoofddoel was destijds om te kijken of het eens mogelijk zou zijn, bij zo'n opstapeling van de voorstaande categorieën drempels. In sommige gevallen was het enkel kijken naar een passend paronomastisch equivalent, en soms was het op zoek gaan naar analogieën die voor een Poolse lezer begrijpelijk zouden zijn. Dit moest af en toe tot een andere beeldspraak in de Poolse versie leiden (niet alle idiomen laten zich woord voor woord vertalen), of tot een kleine omweg om de originele gedachtelijn te bewaren.

Dit opstel is bedoeld om de Jubilaris (en andere geïnteresseerden) te vertellen wat er in de Poolse versie eigenlijk staat, vergeleken met het Nederlandse origineel.

Trefwoorden: *Letterlijk en figuurlijk*; *Piórem i piórkiem*; woordspel; vertaling; vertalen van idiomen

NIEPRZETŁUMACZALNE PRZETŁUMACZONE PONOWNIE – *PIÓREM I PIÓRKIEM* VERSUS *LETTERLIJK EN FIGUURLIJK*

Streszczenie

Jos Wilmots jest autorem książki *Letterlijk en figuurlijk*, opartej na grach słownych i skojarzeniach językowych. Choć z pozoru całkowicie niedostępna dla nie-native speakerów i zabawna tylko dla native speakerów, książeczka jest rodzajem łamigłówek. Łatwiejszej dla rodzimych użyt-

kowników języka niderlandzkiego niż dla innych, ale większość zagadek ma tam konkretne rozwiązanie. Zrozumienie tej książki oznacza szukanie paronomazji, dwuznaczności, konkretnych kontekstów. Także czasem grzebanie w cytatach biblijnych, w historii Belgii. Krótko mówiąc: choć nie była przeznaczona dla nierodzimych użytkowników języka niderlandzkiego, przynajmniej nie głównie dla nich, to w sumie jest to perełka dla uczących się niderlandzkiego, która bardzo wzbogaca. Autorka tego tekstu przetłumaczyła swego czasu tę książeczkę na język polski, co wymagało czasem zastosowania innej gry słownej lub wywołania innego skojarzenia. Głównym celem było wówczas sprawdzenie, czy uda się stworzyć wersję w innym języku przy takim spiętrzeniu przeszkód. W niektórych przypadkach było to po prostu szukanie odpowiedniego ekwiwalentu paronomastycznego, a czasem szukanie analogii, które byłyby zrozumiałe dla polskiego czytelnika. Musiało to niekiedy prowadzić do innego obrazowania w wersji polskiej (nie wszystkie idiomy da się przetłumaczyć słowo w słowo) lub do pójścia innymi ścieżkami, aby zachować pierwotną linię opowieści. Niniejszy tekst ma na celu opowiedzenie Jubilatowi (i innym zainteresowanym), co właściwie mówi polska wersja w porównaniu z niderlandzkim oryginałem.

Słowa kluczowe: *Letterlijk en figuurlijk*; *Piórem i piórkiem*; gra słowna; tłumaczenie; tłumaczenie idiomów

THE UNTRANSLATABLE RE-TRANSLATED:
PIÓREM I PIÓRKIEM VERSUS *LETTERLIJK EN FIGUURLIJK*

S u m m a r y

Jos Wilmots is the author of *Letterlijk en figuurlijk*, a work based on word games and linguistic associations. Although seemingly totally inaccessible to non-native speakers and amusing only to native speakers, the booklet is a kind of puzzle book. It is easier for Dutch speakers than for others, but most puzzles within have a concrete solution. Understanding this book means looking for paronomasia, for ambiguities, for particular contexts, as well as sometimes digging into Biblical quotations or the history of Belgium. In short, although it was not intended for non-native Dutch speakers, at least not initially, overall it is a very enriching gem for those who are learning Dutch. The author of this article translated it into Polish (*Piórem i piórkiem*), sometimes requiring a different word game or evoking a different association. The main aim at the time was merely to see if it would be possible to translate it despite the many categories presented above. In some cases, it just involved looking for an appropriate paronomastic equivalent, and sometimes analogies that would be understandable to a Polish reader. This occasionally leads to different imagery in the Polish version (not all idioms translate word for word), or to slight diversions in order to preserve the original line of thought. This article aims to tell the Jubilarian (and anyone else interested) what the Polish version actually says in relation to the Dutch original.

Keywords: *Letterlijk en figuurlijk*; *Piórem i piórkiem*; word game; translation; translation of idioms